

СЎРУВЧИ ЗАРАРКУНАНДАЛАР РИВОЖЛАНИШИГА ҲАВО ҲАРОРАТИНИНГ ТАЪСИРИ

АННОТАЦИЯ: В статье делается вывод, что сосущие вредители, которые повреждают урожай пшеницы, создают благоприятные условия для развития насекомых, так как в апреле и мае температура поднимается до 17-24 ° С. Это указывает на то, что данная присоска должна выполнять химическое действие против вредителей и других вредителей зерна.

ANNOTATION: The article concludes that sucking pests that damage the wheat crop create favorable conditions for the development of insects, since in April and May the temperature rises to 17-24 ° C. This indicates that this suction cup must perform a chemical action against pests and other grain pests.

Калит сўзлар: ҳарорат, ҳашарот, сўрувчи, буғдой, муддат, нав, трипс, зарарли хасва, ғалла шираси, зарари, бошоқлаш, ҳосил, дон массаси, пишиши, миқдори, кучли, об-ҳаво, кўп, ривожланиш.

Дунё қишлоқ хўжалиги амалиётида буғдойнинг асосий сўрувчи зарарли хасва, ғалла ширалари ва буғдой трипси зараркунандаларига қарши кураш бўйича кенг қамровли илмий изланишлар амалга оширилмоқда. Буғдой навларининг эрта ва тез бошоқланиши ҳам зараркунандалар зараридан сақлайди. Буғдойни тезпишарлиги билан буғдой трипси орасида боғлиқлик бор, лалми майдонда экилган "Ранняя-12" ва "Безостая-1" навлари эрта ва бир хил муддатларда бошоқлаши ва пишиши ҳисобига кам зарарланган. Буғдойни "Кооператорка" навида эса буғдой трипси зараридан 3,5 марта кўп ҳосилдорлик йўқотилган. Бунга сабаб, бошоқлаши 5-6 кунга кеч ва пишишдаври эса узун бўлган. *Triticum monosocum* L., *Tr.timopheevi* Zhuk ва кўпчилик *T.dicocum* Schrnk. жуда кам миқдорда зарарланиши нисбатан чидамли буғдой навлари асосида ҳимоя тизимини ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Доннинг ҳосил бўлиши даврида юқори ҳарорат, намликнинг етишмаслиги, ўсимликнинг ётиб

қолиши, касалликлар, зараркунандалар дон массасини анча камайтиради [2; 24-25-б.]. 2012 йил ёғингарчилик миқдори кўпроқ қисми март-апрел ойларида бўлганлиги кузатилди. Буғдой трипси ҳаво ҳарорати юқори ва қуруқ келган йиллари буғдойга кўпроқ зарар етказган [3; 207-209-б.].

Зарарли хасва айниқса, кузги буғдойнинг жиддий зараркунадаси бўлиб, ғалланинг турли ривожланиш босқичларида вегетив (поя, барг) ва генератив (дон) органларига кучли зарар келтиради. Кузги буғдойнинг айниқса, сут пишиш даврида зарарли хасвадан жиддий зарарланиши ғалла ҳосилининг кескин камайишига ва доннинг пуч ҳамда сифатсиз бўлиб қолишига сабаб бўлади. Зараркунанда экинзорда мавсум давомида учраб, айниқса, ҳаво ҳарорати 16-17°C га кўтарилиб, буғдой найчалаш ва бошоқлаш давларида 20-30 кун давомида ниҳоятда тез кўпаяди [1; 23-б.].

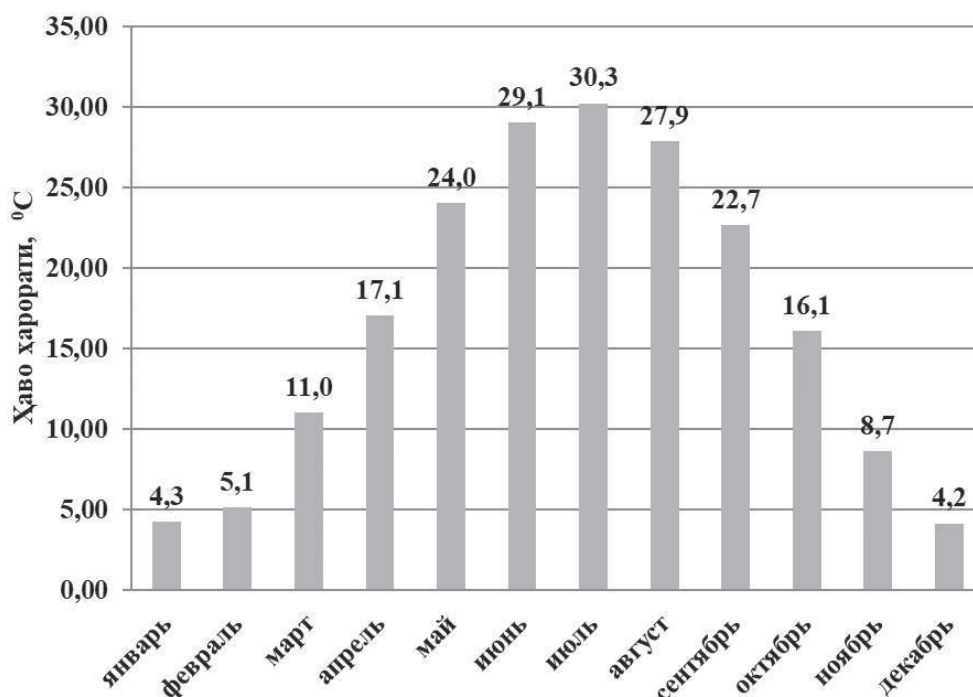
Қашқадарё вилоятида ёз кунлари иссиқ ва қуруқ, гармселли, қиш кунлари эса совуқ бўлиб, ўртача кўп йиллик ҳаво ҳарорати 16,7°C га тенг бўлган. Июнь ойи-

даги энг юқори ҳарорат +40°C гача кўтарилиши, январь ва февраль ойларида эса ҳаво ҳарорати -24°C градус совуқча пасайиши мумкин.

Мавсум давомидаги фойдали ҳароратлар йиғиндиси апрель-октябрь ойларида 2200-2400°C га етади. Совуқ бўлмайдиган кунлар давомийлиги ўртача 240 кунни ташкил этади. Баҳорги совуқ кунлар эса март, айрим йиллари апрель ойларигача давом этади. Энг кўп ёғингарчилик ойи қиш ва баҳор фаслларида бўлади ва ёғингарчилик миқдори 192-200 мм ни ташкил этади.

Ёзги ва кузги ёғингарчилик миқдори кам бўлиб 29 мм дан ошмайди. Ўртача кўп йиллик ёғингарчилик миқдори 200-300 мм, шу сабабли қишлоқ хўжалик экинлари суғориб етиштирилади. Ўсимликнинг ўсиши иқлим шароитига боғлиқ ҳолда турлича бўлиши ва об-ҳаво шароитларида келтирилган. Қарши туманига шимолдан совуқ ҳаво, ғарб томондан эса Қорақумдан кучли қизиган ҳаво келади. Ушбу ҳолат ўз навбатида кескин континентал об-ҳавони юзага келтиради. Ёзи иссиқ, узун ва қуруқ, қиш қисқа совуқ, баҳори нисбатан намли. Об-ҳаво даштдан тоғ томонга йўналаётган шамол билан ўзгариб туради. Ижобий ҳарорат +4900-5000 °C, самарали ҳарорат +2519-2980°C, совуқсиз кунлар 213-233 кунни ташкил қилади.

2009-2017 йиллар давомида энг паст ҳаво ҳарорати кўрсаткичи январь ва феврал ойларида (ўртача 4,3-5,1°C) кузатилди. Тадқиқот ўтказилган йилларда март, апрель ва май ойларида эса ҳавонинг ҳарорати

1-расм. Ҳаво ҳарорати ўртача оС (2009-2017 йй).

ўртача 11-24°C ни, энг юқори ҳаво ҳарорати июнь ва июль ойларида 29,1-30,3°C бўлганлиги кузатилган бўлса, август ва сентябрь ойлари (27,9-22,7°C га ҳаво ҳарорати) анча пасайиб борганлиги маълум бўлди.

Сўрувчи зараркунанда ҳашаротларнинг ғалла майдонларида тарқалиши ҳаво ҳарорати 12-20°C да март ойининг иккинчи ўн кунлигига тўғри келди. Апрель ва май ойларида ҳаво ҳарорати 17-24°C га кўтарилиши билан зараркунандалар жадал кўпайиб ривожланиши маълум бўлди.

Ҳаво ҳарорати июнь, июль ва август ойларида анча юқори (27,9-30,3°C) кўтарилиши ҳашаротлар танасида намлик камийишига олиб келади. Ҳаво ҳарорати сентябрь ва октябрь ойларида (22,7-16,1°C) пасайиб борди, ноябрь ва декабрь ойларида (8,7-4,2°C) кўпроқ пасайиб кетди (1-расм).

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, ҳавонинг иссиқ ва қуруқ бўлиши ҳашаротнинг танасидаги сувни чиқиб кетишига олиб келади. Натижада зараркунанда яшаб қолиши учун кўпроқ ўсимлик шираси билан озиқланади. Ҳаво ҳа-

рорати турлича бўлиши буғдой сўрувчи зараркунандаларининг ғалла майдонларида тарқалиши ва варивожланишига турлича таъсир қилади. Апрель ва май ойларида ҳаво ҳарорати 17-24°C га ошиши ҳашаротлар кўпайиб ривожланиши учун қулай имкониятни яратади. Бу эса ушбу сўрувчи зараркунандаларга ва бошқа турдаги ғалла зараркунандаларига қарши кимёвий кураш тадбирларини амалга оширишни талаб қилади.

**О.Амиркулов., Д.Орипов,
ДДЭ ИТИ Қашқадарё филиали.**

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бабахонова М., Алимухамедов С., Сағдуллаев А. Зарарли хасва // "Агро илм" – "Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги" журналининг илмий иловаси. Тошкент, 2016. – №2. – Б. 23.
2. Халиқов Б., Ёдгоров Н., Тиловов У. Кузги буғдой 1000 дон дон вазнининг экиш муддатлари, суғориш режими ва такрорий экин турларига боғлиқлиги // "Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги" – "Агро илм" журналы. Тошкент, 2018. – №3 (53). – Б. 24-25.
3. Ўразбаев А.А., Пўлатов З.А. Буғдой трипсининг биоэкологик хусусиятлари. Ўзбекистонда ғаллачиликнинг яратилган илмий асослари ва уни ривожлантириш истиқболлари мавзусидаги Халқаро илмий-амалий конференция илмий мақолалар тўплами. Жиззах, 2013. – Б. 207-209.